

הגאון הרב יוסף ליב זוסמן זצ"ל

הספירות ועבודת האדם

הספירות העליונות במהותן ומציאותן העליונה העצמית, הן בלתי נתפשות ומושגות לאף אחד לא למעלה ולא למטה, ואין כל מלאך ושרף וכל ובריה שהיא, יכולה לעמוד עליהן אלא שבכל זאת הורשה להתבונן בדרכי גלוייהן ופעולותיהן בכל העולמות, והן הן הדברים אשר גילו לנו רבותינו הקדושים בעלי הסוד האמיתיים ברוח קדשם והשגתם העליונה, וכמובן שעניינם אלו הם עמוקים מאד ורחבים מני ים ולא כל מוחא סביל דא. וכדי להסביר הענין לאנשים כערכנו, נתחיל ונבאר בעזהשי"ת, באופן זה:

השם "ספירות" הוא מלשון ספירים "ספיר גזרתם יחד מאירות"¹, ומלשון מספר ומדה וגבול שכן יסודם ותכליתם הוא להאיר לנבראים כלם במדה וגבול ובהדרגה כפי כח יכולתם, אף שבאמת אור פנימיותם ועצמותם הוא בלתי סופי וגבולי, אולם ביחס לנבראים הם נבחנים בסדרי גלוייהן לכחות מוגבלים ומדרגות שונות, לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה, והצד השווה שבהם שמבין כלם מתגלה אור אחדותו הפשוט, בלי סוף וגבול.

הספירות מתחלקות לשלוש מערכות, כל אחת משלוש בחינות. א. מערכת המוחין והמחשבה העליונה, ב. מערכת המדות והכחות, ג. מערכת המעשים והפעולות. שלשת הבחינות של המערכה הראשונה הן: החכמה, הבינה (התבונה) והדעת. שלשת הבחינות של המערכה השנייה הן: הגדולה (חסד) הגבורה (דין) והתפארת (רחמים). שלשת הבחינות של המערכה השלישית הן: הנצח, ההוד והיסוד, ועל ידי כלן ביחד מתגלה אור מלכותו יתברך בעולמות. ספירת הכתר היא מעל כלם, באשר היא שרש² ככל השרשים. ויש בזה מחלוקת אם היא נכללת בחשבון ה' ספירות אם לא.

באור הענין הוא: כי הקב"ה מתגלה לכל המציאות כלה בשלשה כחות ומדות אשר בהם הוא מנהיג כל העולמות וכל הברואים. כחות ומדות אלו הם החסד, הדין והרחמים. מדת החסד היא כלה חסד וטוב גמור ומוחלט, להטיב אף למי שאינו הגון וכדאי. מדת הדין היא להפך להחמיר בכל חומר הדין ולהעניש עונש ראוי

* מאמר זה הינו חלק מתוך קבוצת מאמרים מכת"ק של הגר"ל זוסמן זצ"ל העומדים לצאת לאור בעזה"י. מראי המקומות צוינו ע"י העורך, וכן ניסוח כותרת המאמר.

1. פיוט א-ל מסתתר לסעודה שלישית עפ"י איכה ד' ג'.

2. כאן הכתי"ק לא ברור ואולי צ"ל הוא נכנס

אפילו על חוט השערה. והיא כאש לוחטת ומצרפת לא לשם נקמה ח"ו כ"א לשם ליבון וצירוף. מדת הרחמים היא ממוזגת משתיהן, והיא סוד המשפט העליון לשקול בפלס מאזנים את כל המעשים ולמצוא צד של זכות והמלצה, ואפילו כאשר מגיע ח"ו עונש על החטאים והקלקולים הרי היא מצרפת גם את כל צדדי הזכות ומשתפת היא עמה את מדת החסד כדי להקל את העונש ולהקטינו בכל האפשר, בסוד הכתוב "יסרני ד' אך במשפט אל באפך פן תמעטני"³.

שרשי המדות הללו כלומר, הכח המחשבתי שבהן הקובע את ערכיהן ודרכי פעולותיהן הם החכמה הבינה והדעת. החכמה היא הכח הראשון "כח-מה" והמושכל הראשון אשר לא ניתן להשיגו בשום שכל ומדע ואפילו היותר עליון, שכן אין שום הקדמה לפניו, והיא ה"יש" הראשון. יש "מאין" "והחכמה מאין תמצא"⁴ כלומר מהכתר העליון הנקרא "אין" אשר אין לו שום גילוי אפילו בבחינת מושכל ראשון, והוא רק סוד הרצון העליון הפשוט אשר אין עליו שום סיבה וטעם ושכל כי אם "כך רצה" ו"כך עלה ברצונו הפשוט". והחכמה הזאת היא תוצאה מהרצון העליון הפשוט לברוא את העולם כדי להיטיב לנבראיו, ומשום כך החכמה היא שרש והתחלה למדת החסד והאהבה העליונה מדת ההטבה בלי סוף וגבול ובלי שום סבה. אולם החכמה הזאת כשהיא לעצמה אין לה שום גילוי בפועל רק בכח. והיכן הוא גילוי בפועל? הוי אומר בבינה, בסוד "וחכם בבינה"⁵ "מבין דבר מתוך דבר"⁶ ו"עמוק עמוק (החכמה) ומי ימצאנו"⁷ כלומר הבינה הנקראת "מי" ומים עמוקים ידלם איש תבונה. ובהיות אשר היא סוד הגילוי בפועל, לזאת משתלשל ממנה כל המציאות ומכאן מתחיל סוד הבריאה, ומשום כך היא שרש למדת הדין שכן בלא זה לא תתכן שום בריאה "בראשית (שהיא החכמה) ברא אלקים (בסוד הבינה) את השמים ואת הארץ"⁸ אולם היא עצמה רחמים גמורים ורק "דינין מתעריף⁹ מינה".

הכח המחשבתי השלישי הוא הדעת העליון המכריע בין שני המוחין החכמה והבינה, והמחברם בסוד ידיעה אשר הוא מלשון חבור, ולזאת הוא ממוזג משני הכחות שרשי החסד והדין גם יחד, וכאשר באדם מוח זה מכוון כנגד העיניים, הרי ש"מבשרי אחזה א-'¹⁰ וגם הדעת העליון מתבטא בסוד ההשגחה העליונה בשכר

3. ירמיה י' כ"ד.

4. איוב כ"ח י"ב.

5. עי' אוצר המדרשים (אויזנשטיין) עמ' רל"ח.

6. חגיגה י"ד ע"א.

7. קהלת ז' כ"ד.

8. בראשית א' א'.

9. אולי צריך לומר "מתעברין".

10. איוב י"ט כ"ו.

ועונש לפי המעשים ו"עיני ה' משוטטות בכל הארץ"¹¹ אולם בגלל היותו מחבר וממזג שני השרשים גם יחד, יוצא מזה שהמשפט העליון הוא ברחמים במשקל החסד הרחמים החנינה והחמלה, ובזה הדעת העליון במוחין הוא שרש למדת הרחמים אשר היא המדה השלישית במערכת המדות וכאשר היופי והפאר הוא כאשר נכללים שני גוונים ביחד, כן מדה זו בהיותה כלולה משני כחות ומדות, נקראת תפארת.

המערכה השלישית, מערכת המעשים והפעולות הנובעת מתוך המדות העליונות. היא, הנצח, ההוד והיסוד. הנצח הוא ענף החסד, והוא הפועל לגלות הנהגת החסד בעולמות כלם, הנהגה זו היא המוציאה מן הכח אל הפועל את המחשבה העליונה "כדי להיטיב לנבראיו" ומכאן סוד נצחיות הקדושה שאין לה סוף והפסק והמנצחת את הכל "נעיונות בימינך נצח"¹² ו"ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל"¹³ ומשום כך היא נקראת "נצח". ההוד הוא ענף מדת הדין והגבורה, לעשות דין באויבי ד' ולכלות את כל כחות הרע והטומאה מן העולם וזהו הודו והדרו של הקב"ה, שכן עי"ז מתגדל ומתקדש שמו הגדול בכל העולמים ומתגלה כמלך ושליט על כלם, בסוד "הוד מלכות", ובזמן שהעוונות גורמים, הוד זה נהפך למשחית, בסוד "כל היום דוה"¹⁴ ו"על זה ה' דוה לבנו"¹⁵ אולם כשישראל עושים רצונו של מקום, מתגלה ההוד הזה בכל הדרו, והשמחה והחדוה גדולה עד מאד, "הוד והדר לפניו עז וחדוה במקומו"¹⁶. היסוד הוא ענף מדת הרחמים, והוא הממזג שני כחות הדין והחסד בכח הרחמים ומשם יוצא כל ענין השכר והעונש, וכל הנהגת העולם לחסד לדין ולרחמים כפי הצורך לקיום כל העולמים, ולכן הוא נקרא בשם "יסוד" כי הוא יסוד כל הבריאה וקיומה, והוא הצנור לכל שפע האור והקדושה מלמעלה למטה, מהקב"ה לנבראיו. המלכות היא סוד עצם ההנהגה אשר הקב"ה מנהיג בה את עולמו כמלך ושליט על כל מעשיו, והוא דן את כלם לפי ערך התגלות המדות בה ואם לחסד אם לדין ואם לרחמים¹⁷, והכל תלוי במעשי התחתונים - בסוד "תנו עוז לאלקים"¹⁸ אשר הם קובעים את ערך גילוי המדות העליונות דרך צנור יסוד לספירת המלכות והיא לית לה מגרמה כלום, כאספקלריא שאינה מאירה מעצמה רק מאור כל הספירות והכחות העליונים, וכפי התראות הכחות העליונים בה כן היא נקראת, כלבנה אשר

11. זכרי' ד' י'. בכתוב - "עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ".

12. תהילים ט"ז י"א.

13. תהילים קי"ח ט"ז.

14. איכה א' י"ג. וראה זוהר פנחס רמ"ג ע"א - "כל היום דוה - הוד מסטרא דהוד".

15. איכה ה' י"ז.

16. דברי הימים א' ט"ז כ"ז.

17. ציון הסוגריים הוא במקור.

18. תהילים ס"ח ל"ה. ועיי' זוהר פרשת בא ל"ב ע"ב.

כל אורה תלוי בשמש, וכאשר מתראים ומתגלים בה כל הכחות יחד בשלמות בבחינת "קיימא סיהרא בשלמותא"¹⁹ אז מתגלה מלכותו ית' בשלמות "והי' ד' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהי' ד' אחד ושמו אחד"²⁰.

לעומת הכחות העליונים והמדות שבקדושה, עומדים הכחות שבטומאה "זה לעומת זה" וגם הם מתחלקים לשלש מדות: "הקנאה, התאוה והכבוד" אשר הן מוציאות את האדם מן העולם²¹ שכן מדות אלו הן השרש לכל המעשים הרעים והקלקולים, ומי אשר זוכה להתגבר על יצרו ולתקן המדות הללו הוא זוכה להתלבש במדות העליונות שבקדושה ונעשה כל גופו מרכבה לשכינת כבודו ואור קדושתו הרוממה ית' וית', ומשום כך גם עבודת האדם נחלקת לשלש מערכות של שלש שלש, כפי שהם בברייתא דר' פנחס בן יאיר²² לאור באורם בספר "מסילת-ישרים".

א. המערכה הראשונה, מערכת המעשים והפעולות, היא: הזהירות, הזריזות והנקיות, וכל זה נדרש לאדם להיותו צדיק ונכלל בזה גם תיקון המדות הנדרש למעשים וזה נכלל בנקיות²³.

ב. המערכה השני' טהרת המדות ושלמותן שלא בגדר הנדרש והמוכרח למעשים, כי אם לתוספת טהרה וחסידות, והיא: הפרישות, הטהרה והחסידות, ובתקון שלשתם הוא נקרא חסיד.

ג. המערכה השלישית, מערכת המוחין והמחשבה, היא: הענוה, יראת חטא והקדושה, ולזה אינו יכול לזכות בכוחות עצמו כ"א בעיקר בעזר וסיוע ממרום - "אדם מקדש עצמו מעט מקדשים אותו הרבה, מקדש עצמו מלמטה מקדשים אותו מלמעלה" והאדם הזוכה למדרגת הקדושה בשלמות הוא הזוכה לחיים הנצחיים בגוף ונפש, "קדושה מביאה לידי רוח הקדש ורוח הקדש לידי גלוי אל' זכור לטוב וגלוי אל' לידי תחיית המתים"²⁴, כי הקדושה והחכמה העליונה אחת הן "ראשית חכמה יראת ד'²⁵" "קדש ישראל לד' ראשית (תבואתו) [תבואתה]"²⁶ והחכמה היא סוד החיים הנצחיים בסוד "והחכמה תחי' בעלי"²⁷.

19. ראה זוהר פרשת ויחי רכ"ג ע"א - "ביומי דשלמה מלכא קיימא סיהרא באישלמותא".
וע"ע בזוהר פרשת יתרו פ"ה ע"א.

20. זכר' י"ד ח'.

21. אבות פ"ד משנה כ"א.

22. ע"ז כ' ע"ב ועוד.

23. יומא ל"ט ע"א.

24. ראה ע"ז שם.

25. תהילים קי"א י'.

26. ירמיהו ב' ג'.

27. קהלת ז' י"ב. ועיי' זוהר במדבר פרשת חוקת קפ"ב ע"א.

ימי הספירה נועדו לתפקיד זה בהיות שישראל היו שקועים במצרים במ"ט שערי טומאה וכל כחות הטומאה ומדותי' שלטו בהם, וברגע האחרון כאשר "לא יכלו להתמהמה" נגלה עליהם ממ"ה הקב"ה בכבודו ובעצמו וגאלם²⁸ "או הנסה אלקים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותו ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה"²⁹ וברגע אחד הרימם לרום המעלות והמדרגות בבת אחת "ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה"³⁰ אולם לא יכלו להחזיק מעמד בגדלות ותיכף [ב]יציאת היום הראשון של חג הפסח נפלו מכל המדרגות העליונות, אולם [ר]ושם המדרגות והמעלות נשאר בהם, ובכח זה ה' מוטל עליהם, וגם יכולו, [ל]ספור שבעה שבועות נקיים מכל טומאה ומכל חלאה ולהתעלות עד רום המעלות למדרגת הקדושה העליונה בבחינת "פסקה זוהמתם"³¹ ואז יכלו לקבל את התורה. ומאז נעשים ימים אלו ימי הכנה לחג השבועות מעין מה שהי' בימים ההם בזמן הזה ומשום כך מוטלת חובה על [כל] אדם בימים אלו לתקן את כל המדות העליונות, במצות הספירה [כל] אחד כפי התנהגותו בימים אלו. וסדר תקונם בקצור הוא כך:

השבוע הראשון לתקן מדת החסד, במעשי הטבה לזולת, בריבוי הצדקה והחסד, ולהרבות במדת האהבה האמיתית לד' ולשָׁרש בזה את מדת התאוה המגונה לכל פרטי' וסעיפי', אשר היא מכוונת כנגד אהבת ד', וכמו כן להרבות במצות "ואהבת לרעך כמוך"³² אשר זה כלל התורה ועקרה, כדברי ר' עקיבא³³. וכן כל רמ"ח מ"ע מסתעפים ממדה זו. ולפי שכל המדות העליונות קשורות זו בזו לגודל אחדותן לזה מוטל על האדם לתקן כללות כל המדות הנכללות במדה זו, ולכן מספר ימי השבוע שבעה ימים כמנין שבע השבתות.

השבוע השני: לתקן מדת הדין והגבורה, ויסודה היא מדת היראה והפחד בסוד "והאלקים עשה שייראו מלפניו"³⁴ ובזוהר - "עשה (להווא) [להוא] מקטרגא"³⁵ וכדי לתקן מדה זו צריך האדם להתרחק מאד ממדת הכעס הקנאה הנקימה והנטירה, וכל מילי דנזיקין בין איש לרעהו ולעומת זה להתגבר כארי בעבודת בוראו ולקנא קנאת ד' צ' ברשפי אש קדש ובאמת לשם שמים, וכמו כן כל השס"ה לא תעשה שבתורה מסתעפים ממדה זו.

28. מלה זו לא היתה ברורה בכת"ק.

29. דברים ד' ל"ד.

30. יחזקאל ט"ז ז'.

31. ראה שבת קמ"ז ע"א.

32. ויקרא י"ט י"ח.

33. ירושלמי נדרים פ"ח ה"ד, ספרא קדושים פרשה ב' ועוד.

34. קהלת ג' י"ד.

35. זוהר רעיא מהימנא אמור צ"ח ע"ב.

השבוע השלישי: לתקן מדת התפארת, מדת הרחמים השקולים במאזני המשפט העליון משפט התורה "משפטי ד' אמת צדקו יחדיו"³⁶ ומדה זו עצמה היא בחינת התורה תורת אמת, בסוד "תתן אמת ליעקב"³⁷. תקון מדה זו הוא בלימוד התורה לשמה ובשקיזה עצומה, ולתקן כל דרכיו ומעשיו שיהיו נכונים במשקל צדק על פי התורה לא לנטות ימין ושמאל, ולבטל את כל ההרגשים העצמיים לצווי התורה.

השבוע הרביעי: לתקן מדת הנצח ענף החסד, ולהוציא לפועל מעשה מדת החסד והאהבה ולהשתדל לרוץ אחריה. ולתקן בזה את הרגלים הממהרות לרוץ לרעה, ולנצח בזה את הכח הרע ולהשליט עליו כח הקדושה בסוד "רגלי עמדה במשור"³⁸.

השבוע החמישי: לתקן מדת ההוד ענף הגבורה ולהוציא לפועל ולמעשה בפעולות מעשיות להתגבר על הרע ולעקור את כל המדות הרעות לכל פרטיהן וסעיפיהן וכל המסתעף מהן ולעשות גדרים וסייגים כדי שלא להכשל בפועל בשום חטא ועון ופשע, ולהשתדל בכ"ז ג"כ בריצת רגלים לטובה כנ"ל, וגם לשמח בזה אלקים ואנשים בפעולות מעשיות.

השבוע השישי: לתקן מדת היסוד ענף הרחמים והמשפט, אשר היא גם קשר כל המדות כלן וכללותן, ובה נכרת ברית התורה והמצוות, ועל ידה, בהתחברות שתי המדות שעלי, נעשה האדם לצדיק יסוד עולם. שכן שלשה אלו הם: הזהירות הזריזות והנקיות, אשר נדרשות לאדם כדי להיות על ידן לצדיק. ובהיות אשר מדה זו היא כללות כל המדות העליונות, והיא גם הצנור לכל השפע והקדושה, והיא כח הכל, לכן תקון מדה זו תלוי בעיקר בשמירת הברית אשר היא כח כל הגוף, וכל כח היצירה והלידה תלוי בה, ומשום כך אי אפשר לתקן מדה זו, מדת היסוד וצנור השפע, אם לא בשמירת אות ברית קדש בכל פרטיה ודקדוקיה ובזה תלוי כל קיום העולם בכלל ובפרט.

השבוע השביעי: לתקן מדת המלכות הנכללת מכללות כל המדות אשר ביסוד, ומוטל על האדם לקבל עליו עול מלכות שמים שלמה ולהנהיג את עצמו בהנהגת כל המדות כולן, ובעיקר בדרך הממוצעת³⁹ במשקל התורה שכן מדה זו תלוי בעיקר במדת היסוד ענף התפארת והרחמים משרש הדעת העליון, שרש ההשגחה וההנהגה, ובזה תלוי קבלת עול מלכותו ית' בהתבטלות גמורה לאור ד' המהוה והמחיל את הכל בסוד הכתוב: "אתה הראית לדעת" כי ד' הוא האלקים אין עוד מלבדו"⁴⁰ ובסוד

36. תהילים י"ט י'.

37. מיכה ז' כ'.

38. תהילים כ"ז י"ב.

39. עיי' רמב"ם פ"א מהלכות דעות ופ"ד משמונה פרקים.

40. דברים ד' ל"ה.

"וידעת היום והשבות אל לבבך כי ד' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד"⁴¹.

והנה יחד עם תקון שבע מדות אלו מוטל על האדם ביחוד בימים ובשבועות אלו לתקן גם את שרשם, מערכת המוחין והמחשבה, החכמה, הבינה והדעת, ועל ידם זוכים לחמשים שערי בינה, ולקשור כתרים בראשו של הקב"ה כביכול, ובראש כל אחד ואחד מישראל, כנגד "נעשה ונשמע"⁴².

41. דברים ד' ל"ט.

42. שמות כ"ד ז', ועיי' שבת פ"ח ע"א.